

E-PUBLICERING TRUER BIBLIOTEKERNES UAFHÆNGIGHED

Med overgang til e-publicering kan udgiverne bestemme, hvilke tilbud bibliotekerne skal kunne give borgerne, og meget tyder på, at de vil benytte sig af muligheden. Det kan få store konsekvenser for bibliotekernes rolle som uafhængige institutioner for folkeoplysning.

AF HARALD VON HIELMCRONE, HVH@STATSBIBLIOTEKET.DK, STATSBIBLIOTEKET

slutningen af 1990'erne omlagde universitetsbibliotekerne deres indkøbspolitik og gik over til at abonnere på adgang til tidsskrifterne i stedet for at købe dem enkeltvis. Denne udgivelsesform er nu ved at brede sig til andre områder.

Bogforlag og musikproducenter gør store samlinger af deres udgivelser tilgængelige for private abonnenter, og der er allerede etableret store elektroniske biblioteker, som man kan købe sig adgang til. Som borger kan man mod betaling eller som del af for eksempel sit teleabonnement abonnere på enorme mængder af musik eller film, som man kan tilgå med sine foretrukne afspillere.

Udviklingen er i fuld gang, og hvad angår musik, er den allerede nået langt. Udbydere køber i stor stil store mængder af musik og videresælger licenser til dem, der vil formidle det – hvad enten det sker kommercielt som led i andre tjenesteydelser eller som public service for borgerne – et eksempel er Bibzoom, der har tilbudt elektroniske musikudlån via folkebibliotekerne i godt 7 år nu.

Og her er det så, at vi på det seneste oplevet, at musikproducenten Universal Music trækker hele deres repertoire ud af Bibzoom. Med en markedsandel på 40 % vil det skævvride det musikudbud, som bibliotekerne fremover kan tilbyde lånerne. ”Selv om bibliotekerne så rakte en hånd ud og forsøgte at tale sig til rette, så vil vi ikke være med længere”, udtalte den administrerende direktør for Universal Music til Berlingske den 8. juni 2012.

Det er blevet sagt, at det vil være i strid med menneskerettighederne, hvis forlagene nægter at give bibliotekerne adgang. Det er det næppe, hvis værkerne i øvrigt er kommercielt tilgængelige. Til gengæld er det et samfundsmæssigt og kulturpolitisk problem, og i sidste ende udfordrer det bibliotekernes rolle som uafhængige institutioner for folkeoplysning.

Men hvorfor forholder det sig sådan? Hvad er det med E-publicering og ophavsret, der gør, at bibliotekernes uafhængighed pludselig er udfordret? Det handler denne artikel om.

Ophavsret og den digitale tidsalder

I 1996 blev WCT – Wipos traktat om ophavsret vedtaget. Hovedformålet med traktaten var at fastlægge grundprincipperne for ophavsretten i den digitale tidsalder. EU ratificerede denne traktat med vedtagelsen af det såkaldte Infosoc-direktiv i 2001. De grundlæggende bestemmelser er efterfølgende blevet indført i medlemsstaternes lovgivning, herunder i den danske ophavsretslov.

Ophavsmandens grundlæggende rettighed er at have eneret til at beslutte, om det værk, han har frembragt, skal offentliggøres eller ej. Findes værket i eksemplarer i form af f. eks. en bog, sker det typisk ved at værket bliver udgivet, hvorved eksemplarer af værket med ophavsmandens samtykke spredes blandt almenheden.

I den digitale tidsalder kan vi imidlertid også offentliggøre værker via elektroniske netværk som internettet. Der foreligger i så fald ikke eksemplarer, som kan spredes. I sådanne tilfælde taler man om, at der sker en overføring af værket til almenheden, eller at der sker en *tilrådighedsstillelse* for almenheden, så medlemmer af almenheden kan få adgang til værket fra et selvvalgt sted og på et selvvalgt tidspunkt.

Vi har altså nu to grundlæggende forskellige måder, hvorpå et værk kan offentliggøres:

- Det kan spredes blandt almenheden i eksemplarforn, eller
- Det kan overføres eller stilles til rådighed for almenheden

De ophavsretlige regler, der gælder for disse to måder at offentliggøre værker på, er vidt forskellige.

Når et værk spredes blandt almenheden ...

Når et eksemplar af et værk – lad os sige en bog – spredes, sker der en overdragelse af ejendomsretten til eksemplaret.

Brugere, som ikke er tilknyttet lærestalterne, må fortsat indfinde sig på bibliotekerne for at få adgang

Dermed ophører også ophavsmandens mulighed for at bestemme over, hvad ejeren af bogen gør med den. Man siger at spredningsretten er udtømt.

Ophavsmanden har stadig ophavsret til selve værket, altså indholdet, men han har ikke længere råderet over eksemplaret. Det sidste er vigtigt i forhold til bibliotekerne: At spredningsretten er udtømt, udgør grundlaget for, at bibliotekerne i kraft af ejerskabet til bøgerne kan udlåne dem.

Når et værk overføres eller stilles til rådighed for almenheden

Overføring til almenheden sker typisk, når for eksempel radio- og fjernsynsforetagender med ophavsmandens samtykke udsender programmerne. I disse tilfælde er det altså den, der forestår udsendelsen, der bestemmer, hvornår og under hvilke omstændigheder udsendelsen finder sted, og det må publikum, almenheden, indrette sig efter, hvis man ønsker at høre eller at se udsendelsen.

Tilrådighedsstillelse for almenheden sker typisk ved, at værket med ophavsmandens samtykke overføres til en database, hvortil almenheden kan få adgang via en offentligt tilgængelig internetadresse. Værket kan enten være frit tilgængeligt, eller adgangen kan gives på bestemte vilkår, som brugeren må opfylde. Typisk drejer det sig om, at brugeren må indgå i en licensaftale, der fastlægger vilkårene for benyttelsen af databasen.

Vigtigt i forhold til bibliotekerne er, at ophavsmanden ikke udtømmer sin ret til at råde over værket, da der jo ikke sker nogen spredning i form af overdragelse af ejendomsretten. Værket ligger i databasen, og her kan publikum tilgå det. I retlig forstand er der ikke tale om en spredning, men om en tjenesteydelse.

Ophavsmanden (eller ejeren af databasen) beholder hele tiden kontrollen over værket og kan når som helst kan lukke for adgangen til databasen eller fjerne værket fra databasen. Også her følger den ophavsretlige regulering de forhold, der følger af ejendomsretten – her ejendomsretten til databasen og det it-system, der gør værket tilgængeligt.

Når jeg gør så meget ud af dette forhold, er det for at tydeliggøre den principielle forskel på de to metoder til offentliggørelse af værker. Forskellene kan ikke uden videre ændres, uden at man griber ind i ejendomsretten.

Disse retlige forhold har været gældende siden Infosoc-direktivet blev vedtaget. Når mange ikke har lagt mærke til det, skyldes det, at virkningerne først er blevet mærkbare, i og med at elektronisk publicering også er ved at slå igennem på bogmarkedet.

Tidsskrifter og licenser

Elektronisk publicering er hidtil typisk sket på den måde, at brugere kan tegne et abonnement eller en licensaftale med en forlægger om at få adgang til en database, hvor værkerne fysisk er lagret som elektroniske filer. Den fremgangsmåde for offentliggørelse af tidsskrifter har været almindelig siden slutningen af 1990'erne, hvor bibliotekerne kun har kunnet få adgang til databaserne ved at indgå licensaftaler.

Universitetsbibliotekerne har typisk tegnet såkaldte campuslicenser, der giver alle ansatte og

studerende ved lærestalsten adgang til databaserne. Dette har betydet en markant serviceforbedring for brugerne kombineret med en lige så markant besparelse i ressourceforbruget til håndtering af dem. For universitetets lærere og studenter er tidsskrifterne tilgængelige døgnet rundt – uanset hvor de befinder sig. Hvis de logger sig på biblioteket, har de adgang.

Til gengæld er brugere, som ikke er tilknyttet lærestalstenerne, ikke omfattet af aftalerne, og de må fortsat indfinde sig på biblioteket for at få adgang. Det er endnu ikke lykkedes at finde en løsning på dette problem, fordi en licens, der ville give disse brugere adgang, er en de facto lands-licens for alle landets indbyggere.

Cd'er og dvd'er er som bøger

Den elektroniske udgivelse kan også ske ved, at værket overføres til et medie, som brugeren råder over. Her er det vigtigt at kende forskel på cd'er/dvd'er og de mobile læseapparater.

Udgivelse af værker på cd eller dvd er ikke e-publicering. De digitale data er en integreret del af de fysiske medier, og fordi de sælges som eksemplarer, er de underlagt bestemmelserne vedrørende spredningsretten – nøjagtig som de trykte bøger.

For at købe værker på cd eller dvd kræves derfor heller ingen licenskontrakter, og de såkaldte 'Shrink wrap contracts' – altså at man skal acceptere nærmere angivne brugsbetingelser, når man bryder cellofanindpakningen – er ugyldige ifølge dansk ret.

Online værker kræver licensaftaler

Anderledes forholder det sig med værker, som tilgængeliggøres via pc'ere med netadgang, mobile musikafspillere eller læseapparater som Kindle. Her er de digitale data *ikke* en integreret del af det fysiske medie. De overføres til mediet og kan fjernes fra det igen. Her er det altså reglerne om tilgængeliggørelse for almenheden, der gælder. Man kan kun få de ønskede værker overført til læseapparatet mod at indgå en licensaftale, som man derefter er bundet af.

Dette kan virke urimeligt, idet man kan påstå, at et "eksemplar" i form af en kopi af en digital fil overføres til ens musikafspiller eller læseapparat. Problemet er bare, at afspilleren eller apparatet ikke er født med den digitale fil – den er overført fra en database. Derfor er der tale om en tjenesteydelse, og den, der udfører tjenesteydelsen, fastlægger vilkårene.

Og heri består udfordringen for bibliotekerne – hvis vigtigste funktion altid har været at udlåne bøger og "andre informationsbærende materialer". Umiddelbart burde det ikke være problematisk, at materialerne er elektroniske. Bibliotekerne har allerede udviklet metoder til at udlåne musik – og de seneste syv år har låneren kunnet downloade musikfiler, der sletter sig selv efter en vis tid. Bibliotekerne betaler en licensafgift baseret på et faktisk eller forventet forbrug. Normalt vil bibliotekerne også sikre, at formidling og materialer fremstår i en sammenhæng, som det er tilfældet for Bibzoom. Det samme bør man kunne gøre med e-bøger, film og andre materialer.

Der er imidlertid det problem, at forlagene ikke uden videre ønsker at stille deres e-bøger til rådighed for udlån via

bibliotekerne af frygt for at miste salg. Frygten er for så vidt reel nok. Hvis et bibliotek fik adgang til frit at udlåne en e-bog, kunne markedet for bogen hurtigt forsvinde, eftersom den ene digitale fil jo kan kopieres til principielt uendelig mange læseapparater. Derfor har man i USA set eksempler på, at forlag har stillet krav om begrænsninger i brugen – begrænsninger, som ligner de fysiske begrænsninger, der findes for trykte bøger.

Kravene om begrænsninger har f.eks. været at en fil kun må udlånes til én låner ad gangen, eller at en fil kun må udlånes 26 gange, hvorefter der atter skal betales for filen, fordi trykte bøger normalt er slidt op efter 26 udlån. Man har også krævet, at download kun foregik på biblioteket, og at forlaget kan registrere og kontrollere brugen af filerne. Bortset fra det sidste krav, som er problematisk på grund af persondatabeskyttelsen, er der tale om krav, som man kan forhandle om, og som har en pris.

Tvangslicenser i fremtiden?

Når det gælder trykte bøger, kan forlagene ikke nægte at sælge bøger til bibliotekerne og anvende dem til offentlige udlån. Men det samme gælder ikke for e-bøger. Den vigtigste og principielle forskel er forlagenes ret til at nægte at give bibliotekerne adgang. Bibliotekerne kan ikke tvinge forlagene til at 'sælge' e-bøger til bibliotekerne, fordi retten til at overføre eller stille til rådighed for almenheden ikke udtømmes. Bibliotekerne kan kun få fat i disse bøger via en licensaftale med rettighedshaverne, der frit bestemmer, om de ønsker at indgå en sådan aftale.

Men spørgsmålet er, om det er acceptabelt, at bibliotekernes indkøbspolitik bliver bestemt af forlagene og ikke af dem selv. Der er eksempler på, at forlag har fjernet bøger, som viste sig at blive bestsellere, fra de baser, som bibliotekerne havde adgang til, og nu har vi altså set et eksempel på, at et dominerende musikforlag har nægtet bibliotekerne adgang til deres repertoire.

Skulle det vise sig, at forlagene og musikproducenterne vedvarende nægter at lade bibliotekerne få adgang til deres udgivelser, vil det være et frontalt angreb på bibliotekernes rolle som uafhængige formidlere af information. Det vil forhindre bibliotekerne i at leve op til bibliotekslovens formålsparagraf, og dermed undergraves med ét slag 100 års udvikling af biblioteksvæsenet i Danmark. Vil man fra politisk side tillade det? Hvis ikke, kan det blive aktuelt at indføre en tvangslicens for bibliotekerne, ligesom man har en tvangslicens for brug af musik i radio- og fjernsynsforetagender.

Men det skal nu holde hårdt, før det kommer dertil, så det gør det næppe. ●